

Приходько І. І., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник НДЦ Академії внутрішніх військ МВС України (м. Харків)

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ УКРАЇНИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА РІВЕНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ З ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Досліджено провідні соціальні цінності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, які впливають на рівень психологічної безпеки особового складу при виконанні службово-бойових завдань з охорони громадського порядку під час проведення виборів Президента України у 2004 році

Исследованы ведущие социальные ценности военнослужащих внутренних войск МВД Украины, которые влияют на уровень психологической безопасности личного состава при выполнении служебно-боевых задач по охране общественного порядка во время проведения выборов Президента Украины в 2004 году

Chief social valuables of military personnel of internal force MIA of Ukraine, which influence on the level of physiologic safety of crew at the execution of official fighting missions in the protection social order at time of conduction of election of President of Ukraine in 2004 were researched.

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації відносяться до найважливіших компонентів структури особистості, за ступенем сформованості яких можна судити про рівень сформованості особистості. Вони вказують на зміст мотивів, цілей та напрямків особистісного та професійного розвитку. Найбільш гостро проблема ціннісних орієнтацій сьогодні постає у особового складу військових формувань, зокрема, сил охорони правопорядку (СОПр) України, до яких відносяться внутрішні війська МВС України. Військовослужбовці не лише відчувають усі труднощі життя сучасного суспільства, але й зазнають додаткових навантажень у зв'язку з незадовільним рівнем бойового, технічного і тилового забезпечення службово-бойової діяльності, недостатнього фінансування тощо. За таких умов виникає загроза психологічній безпеці особового складу СОПр, небезпека руйнування традиційних для військовослужбовців ціннісних орієнтацій, дезорганізації їх системи і втрати її фундаментальних елементів, формування орієнтацій на цінностях окремих соціальних груп і політичних сил українського суспільства.

Одним з основних завдань, які покладені на внутрішні війська, є охорона громадського порядку (ОГП) та забезпечення громадської безпеки, які полягають у здійсненні державними органами різних заходів щодо охорони життя і здоров'я, честі та гідності громадян, захисту їх прав, свобод і законних інтересів,

а також захисту законних інтересів підприємств і організацій та забезпечення нормальної діяльності державних органів. Виконання службово-бойових завдань (СБЗ) з ОГП має специфічні психологічні особливості, зокрема, це негативний інформаційно-психологічний вплив протидіючої сторони на особовий склад; необхідність спілкування та роз'яснювальна робота з громадянами, які перебувають у підвищеному емоційному, невірноваженому психічному стані; екстремальність службово-бойових ситуацій, які проявляються у можливості виникнення збройного конфлікту, постійної загрози для здоров'я та життя військовослужбовців тощо. Тому проблема збереження психологічної безпеки особового складу, зокрема, таких її елементів, як ціннісні орієнтації, при виконанні різних спеціальних СБЗ СОПр є своєчасною та актуальною. Дослідження проведено у рамках науково-дослідних робіт „Обґрунтування системи психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України” (шифр „Діяльність”, державний реєстраційний № 0108U007535) та „Розробка автоматизованого психодіагностичного комплексу визначення професійної придатності військовослужбовців внутрішніх військ, кандидатів на військову службу за контрактом, на навчання у вищі та середні військові навчальні заклади внутрішніх військ МВС України” (шифр

„Психодіагностика”, державний реєстраційний № 0109U008191).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Введення поняття “ціннісна орієнтація” виділило проблему ціннісних орієнтацій в окремий напрямок досліджень ціннісної проблематики в американській і західноєвропейській науці. Основні теоретико-методологічні підходи до ціннісних орієнтацій найшли відображення в працях М. Вебера, Д. Девіса, Е. Дюркгейма, К. Клакхона, У. Колба, Р. Макківера, Р. Мертона, Д. Мура, Д. Паркера, Т. Парсонса, Р. Пері, М. Рокіча, Г. Спенсера, У. Томаса, Е. Фромма та інших вчених. Найбільш глибокі дослідження цієї проблеми здійснювали вітчизняні науковці О. Бакурадзе, В. Василенко, А. Здравомислов, В. Тугаринов, В. Ядов. Ученими визначені сутнісні характеристики ціннісних орієнтацій (Б. Ананьєв, В. Ольшанський, Л. Фоміна), запропоновані підходи до їх класифікації (В. Пазенок, О. Шорохова), розглянуті функції ціннісних орієнтацій (В. Водзинська, С. Галченко, Б. Додонов, А. Ручка, В. Скрипай, І. Тимофєєв, В. Чесноков, В. Ядов), з’ясовані особливості формування ціннісних орієнтацій окремих професійних груп і соціальних спільнот.

Окрему групу наукових досліджень складають праці, які присвячені проблемам цінностей і ціннісних орієнтацій військовослужбовців: Ч. Москоса (розглядається система цінностей інституціональної армії), В. Вебера (аналізуються політичні цінності військовослужбовців бундесверу), Д. Гункеля (з’ясовуються засоби формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців), А. Штуккі (установлюється місце та роль критеріїв цінностей у процесі формування особистості молодих військовослужбовців), Р. Фіттона (визначаються моральні цінності військовослужбовців), Д. Портнера (розглядаються моральні цінності солдата), П. Петрія (виявляються духовні цінності військовослужбовців Російської армії), І. Коваленко (розкриваються духовні цінності Збройних Сил України), В.М. Мартинюка (проведено соціально-філософський аналіз ціннісних орієнтацій військовослужбовців Збройних Сил України). Значний внесок у розробку

проблем цінностей і ціннісних орієнтацій зроблений російськими військовими психологами і філософами, роботи яких присвячені вивченню наслідків впливу ціннісних орієнтацій на різні аспекти військової діяльності (Ю. Славинський, В. Чесноков), установленню ролі ціннісних орієнтацій особового складу в системі “людина – військова техніка” (І. Тимофєєв), визначенню діалектики раціонального й емоціонального в системі ціннісних орієнтацій особистості воїна (В. Кузнецов), розгляду військово-професійних цінностей і ціннісних орієнтацій (С. Галченко). Однак досліджень, присвячених вивченню проблеми ціннісних орієнтацій особового складу СОПр України при виконанні спеціальних СБЗ, не проводилося.

Мета статті – визначення провідних соціальних цінностей, які впливають на рівень психологічної безпеки особового складу при виконанні СБЗ з ОГП під час проведення масових заходів загальнодержавного рівня, до яких можна віднести вибори Президента України у 2004 році.

Виклад основного матеріалу. Сукупність смислів (смислу життя, смислу професії) утворюють систему особистих духовних цінностей (ціннісних орієнтацій) людини, її особистісний професійний менталітет, які є невід’ємними елементами системи психологічної безпеки людини. Кожна людина має базисну систему особистісних цінностей, які вона прагне підсилити й захистити. Основна з цих цінностей – це почуття власного достоїнства, яке проявляється в тому, як людина поводить стосовно інших і чого вона очікує (або вимагає) від інших стосовно себе [1]. Потенційна небезпека відчувається спочатку як загроза почуттю власного достоїнства, знижується рівень психологічної безпеки особистості. Будучи уразливою, це почуття здатне штовхнути людину на самі крайні дії.

Потреби і ціннісні орієнтації також складають основу мотивів професійної діяльності – це внутрішні спонукання, що визначають спрямованість активності людини в професійній поведінці в цілому й орієнтацію людини на різні сторони самої професійної діяльності (на зміст, процес, результат праці тощо) або на фактори, що лежать поза професійною діяльністю

(заробіток, пільги тощо) [2]. Важливим аспектом при розгляді проблеми ціннісних орієнтацій в професійній діяльності є також те, що праця ефективна при наявності її смислу, визначення ступеня необхідності як для конкретного суб'єкта цієї діяльності, так і для суспільства у цілому. Смысл професійної діяльності – це підстави для оцінки людиною значимості професійної діяльності особисто для себе, тобто упереджене особистісне опосередковане індивідуальним досвідом відношення людини до праці. Тільки будучи індивідуально емоційно зафарбованими ціннісні орієнтації, ідеали (значення) перетворюються в смисли для конкретної людини. Зрілій особистості властиво постійно шукати все нові, більш глибокі або більш індивідуальні смисли життя, праці [3].

Теоретичні уявлення щодо вибору ціннісних орієнтацій можна представити наступним чином. Дії з підтримці внутрішньо складного миру (фактично, це досягнення стану самоактуалізації, і найбільш яскраво вираженої психологічної безпеки особистості) дозволяє людині вийти на рівень актуалізації глибинних цінностей і підійти до реальної оцінки альтернатив. „Оцінювання альтернатив мало нагадує вимір лінійкою двох відрізків або порівняння зі зразком двох деталей. Саме головне питання психологічного опису цієї центральної частини вибору полягає в тому, щоб зрозуміти, як, у якій формі зустрічаються цінність і діяльність, що оцінюється” [4, с. 297]. Ціннісне зіставлення альтернатив відбувається за рахунок актуалізації у цей момент особистісного змісту і того змісту, що розкривається в момент реалізації діяльності, це своєрідне поперемінне „вслухання особистості до себе – до того, як у ній відгукується, звучить цінність і спосіб життя, що представляється кожної з діяльностей, що конструюються”. Саме цей момент дає людині відчуття внутрішньої погодженості, дізнання себе й своїх цінностей, свідомості: вона вибирає не один із двох предметів або навіть мотивів, вона вибирає себе, вибір змінює її особистість [4].

У кожний момент свого життя людина виявляється включеною у певний соціально-психологічний контекст, систему комунікації між людьми незалежно від того, усвідомлює вона це чи ні. Її поведінка

визначається ступенем усвідомлення, розуміння нею реальних відносин і сильно залежить від ступеня їхнього суб'єктивного взаємовідношення. Чим вище така ступінь, тим менші результати її дій вписуються в загальний контекст, отже, тим вище ступінь напруженості ситуації, зниження рівня психологічної безпеки особистості, а звідси – різке підвищення ймовірності гострого й потенційно небезпечного реагування. Тому дослідження провідних соціальних цінностей необхідно для запобігання виникнення психологічної небезпеки у особового складу СОПр при виконанні різних спеціальних СБЗ.

Для вивчення ієрархічної структури ціннісних орієнтацій особового складу СОПр ми використовували методику виміру ціннісних орієнтацій М. Рокіча [5], яка ґрунтується на прямому ранжуванні поданого переліку цінностей, яку нами було модифіковано згідно мети дослідження. М. Рокіч виділяє два класи цінностей: термінальні та інструментальні. У нашому дослідженні ми запропонували визначити провідні соціальні (термінальні) цінності, які складають основу життєвої концепції людини, це та мета, якої досліджуваний прагне досягти, а інструментальні цінності (засоби) – якості та властивості, які, за думкою респондента, допоможуть йому досягти головної термінальної мети.

Також для реалізації поставленої мети нами була розроблена анкета, яка складалася з 31 запитання, за допомогою якої визначалися динаміка показників психологічної безпеки та провідні соціальні цінності, які впливають на її рівень. У дослідженні прийняли участь офіцери та курсанти Академії внутрішніх військ МВС України, які виконували СБЗ з ОГП під час другого туру виборів Президента України у 2004 році, всього 120 військовослужбовців, з яких 39 офіцерів та 81 курсант.

Такий розподіл був обґрунтований тому, що офіцери та курсанти розрізняються як рівнем службово-бойової підготовки, так і професійним та життєвим досвідом, що впливає на якості саморегуляції, вміння опанувати себе, виконувати службово-бойові завдання у складних умовах, вміння протистояти психологічному тиску та маніпулюванню. Більшість офіцерів – це молоді чоловіки 25-40 років (72%), які мають як професійну освіту, так і життєвий

Питання психології

досвід, 20% обстежуваних – це професіонали, вік яких понад 40 років, лише 8 % офіцерів мають вік 20-25 років, тобто це молоді фахівці, які маючи професійну освіту, мають невеликий життєвий та професійний досвід. Стаж військової служби більшості офіцерів склався від 10 до 25 років (64 %), проте 10% офіцерів мають вислугу понад 25 років та наближуються до пенсійного віку. У таких осіб разом з професійним досвідом можуть фіксуватися зниження мотивації професійної діяльності, 3% досліджуваних офіцерів мають стаж військової служби менше 5 років, тобто вони лише нещодавно закінчили професійне навчання і приступили до практичної діяльності.

Характеризуючи курсантів, відмітимо, що це молоді люди 20-25 років (94 %), які лише отримують професійну освіту та починають самостійне життя, лише 6% курсантів мають вік понад 25 років. Більшість курсантів (93%) мають стаж служби менше 5 років, це, насамперед, випускники шкіл, а також особи, що

пройшли строкову службу в Збройних силах та інших військових формуваннях та вступили до Академії (7%).

Методологічна побудова дослідження, що спрямована на вивчення динаміки психологічної безпеки особового складу в життєво складних умовах, вимагає обов'язкового врахування цінностей, які у певних умовах можуть бути втрачені, знищені. Саме ця обставина, за думкою Л.І. Анциферовой, робить ситуацію стресовою та екстремальною [6]. Для того, щоб зберегти, захистити, утвердити цю цінність, суб'єкт вдається до різних заходів змінення впливу ситуації. І чим більш значуще місце у смисловій сфері особистості займає об'єкт, що знаходиться у безпосередній небезпеці, тим більш інтенсивно сприймається особистісна загроза, тим вищий мотиваційний потенціал антипаційної поведінки. Тому нами було запропоновано проранжувати найбільш значущі соціальні цінності для офіцерів та курсантів під час виконання СБЗ з ОГП (табл.).

Таблиця

Порівняння пріоритетів ціннісної сфери офіцерів та курсантів Академії внутрішніх військ МВС України (у %)

Цінності	офіцери	курсанти	Ф	р
життя	54,00	64,00	1,04	-
здоров'я	13,00	7,00	1,04	-
недоторканність	0,00	2,00	1,45	0,1 *
безпека	8,00	2,00	1,49	0,1 *
Разом цінності особистісної (фізичної) безпеки	75,00	75,00	0,00	-
честь	15,00	18,00	0,42	-
гідність	10,00	7,00	0,55	-
Разом психологічна безпека (моральні цінності)	25,00	25,00	0,00	-

Позначення: розходження достовірні * $p \leq 0,1$

Як бачимо з наведених даних, структура соціальних цінностей у офіцерів і курсантів досить подібна. Так, найважливішою цінністю в обох групах є життя, яке обирається у 54 % офіцерів та 64 % курсантів, вона є провідною в обох групах. Другою за частотою обирається цінність честі: у офіцерів вона визначається як найважливіша у 15 %, курсантів – у 18 %. Декілька рідше в обох групах обираються цінності здоров'я та гідності.

Зазначимо, що визначені цінності можуть бути згруповані у два блоки – цінності

особистісної (фізичної) безпеки та моральні цінності, які є складовими психологічної безпеки. Перший блок цінностей має питому вагу в обох групах досліджуваних, проте їх розподіл у середині цього блоку серед офіцерів та курсантів неоднаковий. Так, офіцери рідше обирають цінність життя і надають пріоритет частіше здоров'ю, що є віковими відмінностями. Однак курсанти іноді обирають у якості пріоритетної цінності недоторканність (2 %), крім того, відзначається тенденція до значущих відмінностей за частотою обирання у якості

найважливішої цінності безпеку ($p \leq 0,1$), яку обирають частіше офіцери. За даними В.А. Боброва, цінність безпеки тісно пов'язана з критичністю мислення [7]. Можемо припустити, що офіцери більш критичні, ніж курсанти, це є похідним від їхнього більшого професійного (виконання подібних СБЗ) та життєвого досвіду, відповідальність за родину та близьких.

Сумарна вага психологічної безпеки (моральних цінностей) в обох групах – 25 %. Якщо цінність честі та гідності у офіцерів представлені досить рівно (15 % та 10 %), то у курсантів це співвідношення інше (18 % проти 7 %), що пов'язано з віковими особливостями: усвідомлення цінності гідності відбувається на більш пізніх стадіях онтогенезу, а цінність честі може мати максималістичне забарвлення у молодих людей.

При проведенні аналогічного дослідження, не пов'язаного з виконанням ніяких СБЗ, під час повсякденної діяльності у листопаді 2007 року, в якому прийняло участь 126 офіцерів Академії ВВ МВС України, найважливішими соціальними цінностями респонденти визначили за таким рейтингом: 1) життя (56,9 %); 2) здоров'я (18,3 %); 3) гідність (10,3 %); 4) честь (7,1 %); 5) недоторканість (6,4 %); 6) безпека (1 %). Як бачимо, це практично тотожні результати, які не змінюються протягом життя, якщо умови подібні, що підтверджує тезу, що система ціннісних орієнтацій складає ядро мотивації життєвої активності особистості, її ставлень до оточуючого світу, до себе самої і до інших людей.

Висновки

1. Дослідження показало, що незважаючи на деякі розбіжності, які пов'язані з віковими відмінностями, професійним та життєвим досвідом, що структура провідних соціальних цінностей курсантів та офіцерів подібна. Ця тотожність є свідченням ідентифікації курсантів з офіцерами, тобто вони усвідомлюють і поділяють ті самі цінності, що й професіонали з певним досвідом військової служби. Аналіз ціннісних орієнтацій військовослужбовців СОПр засвідчує, що вони мають динамічний характер і відображають особливості сучасного українського суспільства, зміст і спрямованість процесів його соціальної трансформації, особливості будівництва та розвитку СОПр України.

2. Для офіцерів і курсантів пріоритетні цінності є такі, що у ситуаціях при виконанні СБЗ з ОГП вони можуть зазнати збитків. Під час виконання СБЗ може бути порушений (знижений) рівень психологічної безпеки особистості, появитися загрози та небезпеки здоров'ю та життю особового складу, що робить ситуацію з охорони громадського порядку під час масових заходів (заворушень), особливо загальнодержавного рівня, насправді екстремальною та стресовою для особового складу сил охорони правопорядку України.

У подальших дослідженнях планується вивчити динаміку показників психологічної безпеки особового складу СОПр на різних етапах виконання спеціальних СБЗ.

Література

1. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – [2-е изд., испр.]. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
2. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности / Н.И. Шевандрин – М.: Владос, 2001. – 512 с.
3. Мартинюк В.М. Ціннісні орієнтації військовослужбовців Збройних Сил України (соціально-філософський аналіз): автореф. дис... на здобуття ступеня канд. філософ. наук: 09.00.03 / В.М. Мартинюк; Харк. ун-т Повітр. Сил ім. І.Кожедуба. — Х., 2006. – 19 с.
4. Василюк Ф.Е. Психотехника выбора. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. М.: Смысл, 1997. С. 284 – 315.
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Редактор-составитель Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ", 1998. – 627 с.
6. Психология социальных ситуаций / Сост. и общая редакция Н.В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – 416с.
7. Психические состояния / Сост. и общая редакция Л.В. Куликова. – СПб.: Питер, 2000. – 512с.